

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Qing Hanedanı Ordularının Cungarya'yı İşgali Ekseninde Kazak Topraklarına Seferleri (1756-1758)

Expeditions of Qing Dynasty Armies to Kazakh Lands on the Axis of Invasion of Dzungaria (1756-1758)

Gülınar KARA

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

gulnarkara06@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-3283-7246

Öz: 18. yüzyılın ortalarında Çin'de hüküm süren Mançu Qing Hanedanı (1644-1911) Cungar (Oyrat) Hanlığı'nda patlak veren iç kavgaları fırsat bilerek Cungarya topraklarını işgale başlamıştır. Daha önce Cungar istilasına uğrayan ve topraklarının bir kısmını kaybeden Kazaklar da bu durumdan istifade etmeye çalışıyordu. Bu durum kaybettikleri toprakları geri almak isteyen Kazak Cüzleri ve Cungar topraklarını kendisine katmak isteyen Çin'in çıkar çatışması yaşamalarını sağlamış; Çin ve Kazak Cüzleri arasındaki temas kaçınılmaz olmuştur. Bu sırada Kazak Hanlığı birbirinden bağımsız hanların yönettiği ve "Cüz" olarak bilinen üç kabile konfederasyonundan oluşmaktaydı. Qing Hanedanı, Kazak Cüzlerinin birbirleriyle olan ilişkileri, ekonomik ve coğrafi durumu gibi özelliklerini incelemeye başlamıştı. Cungarya'ya coğrafi yakınlığı sebebiyle Qing hükümetinin daha çok temas ettikleri Orta Cüz Kazakları olmuştur. Orta Cüz'de bu dönemde Ebülmbabet Han hüküm sürüyorsa da halk arasında daha etkili bir isim Abılay Sultan'dı. Cungar noyanlarıyla, özellikle Amursana ile dostluğu ve ona verdiği destek onu Qing hükümetinin hedefine koymuştu. İlk başta Qing hükümetinin desteğiyle Cungar Hanlığı tahtına çıkmayı amaçlayan, ancak amacına ulaşamayınca isyan bayrağı çekerek Kazakların yardımına başvuran Amursana Noyan, Qing ordusunun Kazaklarla savaşmasına da neden olmuştur. Bu çalışmada 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Çin'in Kazak topraklarına seferleri ve neticeleri Çin ve Rus kaynakları ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Cüzleri, Abılay Sultan, Qing İmparatorluğu, Cungar Hanlığı, Amursana Noyan.

Abstract: In the middle of the 18th century, the Manchu Qing Dynasty (1644-1911), which ruled in China, started to occupy the Dzungaria lands by taking advantage of the internal conflicts that broke out in the Dzungar (Oyrat) Khanate. The Kazakhs, who had previously been invaded by the Dzungars and lost some of their lands, were also trying to take advantage of this situation. This situation caused the Kazakh Juz, who wanted to take back the lands they lost, and China, who wanted to annex the Dzungar lands, to have a conflict of interest; The contact between the China and Kazakh Juz was inevitable. At this time, the Kazakh Khanate consisted of three tribal confederations, known as "Zhuz", ruled by independent khans. It was the Middle Zhuz Kazakhs that the Qing government came into contact most due to its geographical proximity to Dzungaria. Although Ebulmbabet Khan was ruling in Middle Zhuz during this period, a more influential name among the people was Abılay Sultan. His friendship and support with the Dzungar noyans, especially Amursana, had made him a target of the Qing government. Amursana Noyan, who at first aimed to ascend to the throne of the Dzungar Khanate with the support of the Qing government, but later when he could not achieve his goal, raised the flag of rebellion and resorted to the help of Kazakhs, caused the Qing army to fight the Kazakhs. In this study, China's expeditions to

Geliş Tarihi:03.09.2022

Kabul Tarihi:21.12.2022

Yayın Tarihi:31.12.2022

Atıf: Kara, G. (2022). Qing hanedanı ordularının Cungarya'yı işgali ekseninde Kazak topraklarına seferleri (1756-1758). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 1550-1561. Doi:

10.33437/ksusb d.1170505

Kazakh lands and their results, which took place in the second half of the 18th century, were examined in the light of Chinese and Russian sources.

Keywords: Kazakh Zhuzes, Abilay Sultan, Qing Empire, Dzungar Khanate, Amursana Noyan.

GİRİŞ

Qing Hanedanı¹ kaynaklarında Kazak Cüzleri² ile ilgili ilk bilgiler 1697 yılı ve sonrasında görülmeye başlamıştır. 1697 tarihli İmparator Kangxi³ dönemine ait belgede Cungar Hanlığı hükümdarı Galdan Tseren'in Semerkant, Buhara, Kaşgar, Turfan, Yarkent vb. Müslüman şehirlerini ele geçirdiği, Kazaklar ve Burutları⁴ egemenliği altına aldığı bildirilmiştir (DQSZRHDSL, juan 183 // Sadvakasov, 1994: 59-60, belge no. 1). Bundan sonra da Qing sarayına Kazaklarla ilgili çeşitli raporlar gelmekteydi. Bunların içinden en önemlilerinden biri Galdan Tseren'in esir alıp Dalay-Lama'ya gönderdiği Tauke Han'ın oğlunun kurtarılmasıyla ilgili 1698 tarihli rapordur. Bu rapor, bir sonraki Cungar huntaycısı (hükümdarı) Tsevan Rabdan'ın Qing hükümetine yazdığı mektuptur. Mektupta Tsevan Rabdan, Tauke Han'ın oğlunu kurtarmak için aracılık yaptığını ve hanın isteğini yerine getirdiğini, ancak Tauke Han'ın bu iyiliğe kötülükle cevap verdiğini anlatmıştır⁵. Diğer bir önemli belge de 1731 tarihli Galdan Tseren'in kardeşi Lobzan Şona'nın Kazak hanı Ebülhayır'ın kızıyla evlendiği ve Kazakların arasında yaşadığıyla ilgili Çinli bir komutanın raporudur. Bu belgeye göre, Lobzan Şona, annesi ve kardeşlerini öldürdüğünden dolayı Galdan Tseren'i düşman olarak görüyor ve intikam için yanıp tutuşuyordu. Damadının kıskırtmasıyla Ebülhayır Han yetmiş bin kişilik ordu göndererek Çu ve Talas Irmakları boyunca yaşayan Oyrat (Cungar) yurtlarına saldırmış, bin aileyi ele geçirmiş ve hayvanlarını yağmalamıştır⁶ (DQSZXHDSL, juan. 107 // Sadvakasov, 1994, s. 63-64, belge no. 6). Aynı komutan Mayıs 1731 tarihli başka bir raporunda "Kazakların Cungarların düşmanı olduğunu düşünüyoruz. Tecrübeli bir Uygur'u Rusya'daki Torguutlara (yani İdil Kalmuklarına) oradan da Kazaklara göndermemiz askerî planların gerçekleştirilmesi açısından yararlı olacaktır," demekle beraber bu mektubun gizli kalması konusunda dikkat edilmesinin önemini vurgulamış, elçilik heyetine Cungarlara esir düşüp, sonrasında Çin'e kaçmayı başaran ve Çin ordusunda görev yapan Kazak asıllı Hudayar'ın dahil edilmesinin doğru olacağından bahsetmiştir (Hafızova, Kıdıralı, 2015: 54, belge no. 15). Bu belgelere bakıldığında Qing Hanedanı kendi yetkilileri ve komutanlarından devamlı suretle gelen raporlardan Kazak Cüzleri hakkında bilgi edinmekle birlikte onları Cungarlara karşı kullanmak için planlar da yapmış, ancak iki ülke arasında henüz diplomatik ilişkiler başlamamıştı.

Qing Hanedanı'nın Kazak Cüzleri ile ciddi şekilde ilgilenmeye başlaması Cungar Hanlığı'na karşı askeri seferlerinin arifesinde muhtemelen Cungar noyanları Amursana ve Davatsi⁷ aracılığıyla başlamıştır. Özellikle Orta Cüz sultanı Abilay'ın bu iki noyan ile dostluğu burada büyük rol oynamıştır.

¹ 1644-1911 yılları arasında Çin'de hüküm sürmüş hanedanıdır. Çin'in son imparatorluk hanedanıdır. Kurucusu, Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan Mançuların Aisin Gioro klanıdır, bu nedenle Mançu Hanedanı olarak da adlandırılır. Kurucusu Nurhaçi'den son imparator Pu Yi'ye kadar toplam on iki imparator tarafından yönetilmiştir. Dış ilişkiler alanında kapalı bir politika izleyen Qing Hanedanı 1840 yılında patlak veren Afyon savaşlarında Batılı ülkelerin yoğun saldırılarına direnemeyip zayıflamaya başlamıştır. Yönetimin yozlaşması isyanlara sebebiyet vermiş ve 1911 yılında patlak veren Xinghai Devrimi neticesinde Qing Hanedanı devrilmiştir.

² Kazak boylarının siyasi-içtimaf örgütlenmeleri üç Cüz'den (Büyük, Orta ve Küçük) oluşmaktaydı. Bunların her biri ayrı hanlar tarafından idare edilmiştir. Kazak Cüzlerinin oluşumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, 2021: 26-34.

³ Qing Hanedanı'nın imparatoru Kangxi 1661-1722 yılları arasında hüküm sürmüştür.

⁴ 17.-18. yüzyıl Çin, Moğol ve Rus kaynaklarında Tanrı Dağı (Tian-shan) Kırgızlarına Burutlar diyorlardı. Rus Sinolog N. Ya. Biçurin, Burutların Andican ve Kaşgar arasında yaşayan göçebe bir halk olduğunu bildirmekle beraber, hükümdarlarına Biy denildiğini, cesur ve asabi bir halk olduklarını kaydetmiştir. Araştırmacının kaydettiğine göre, Cungarlar en güçlü dönemlerinde bile Burutları tabiiyeti altına alamamışlar, ticaret kervanlarını yağmalarlar, bundan dolayı komşu halklar Burutlardan çekinirlerdi. Burutlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Biçurin, çev. G. Kara, 2018: 152-154. Rus araştırmacı G. Ye. Grumm-Grjımaylo, Burutların Tanrı Dağı Kırgızlarını oluşturan etnik gruplardan biri olduğunu ileri sürmüş ve bu terimin Reşidüddin'in eserinde adı geçen Bargu-Burut kabilesi ile yakın bir bağlantısı olduğunu savunmuştur (Grumm-Grjımaylo, 1926: 537). *Burut* terimi hakkında çeşitli görüşler için bkz. Karatayev, 2014: 108-118.

⁵ Tsevan Rabdan bu mektupta Kazakların Tauke Han'ın oğluna refakat etmesi için gönderilen 500 kişiyi öldürdüklerini, ayrıca kendisine bağlı 100 Uryanhay (Tıva) ailesini yağmalayıp, ele geçirdiklerini bildirmiştir (Sadvakasov, 1994: 60, belge no. 2).

⁶ Ancak Lobzan Şona'nın adıyla Kazaklar ve Başkurtlar arasında tanınan kişinin Başkurt asıllı Karasakal olduğu konusunda hikâyeler de mevcuttur.

⁷ Amursana Noyan (1723-1757), Oyratların Hoit kabilesinin lideriydi, Davatsi (?-1759) ise Cungar Hanlığı'nın kurucularından Erdene Batur'un soyundan geliyordu.

Onların dostluğu Abılay'ın Galdan Tseren'in elinde esir olduğu yıllarda (1741-1742) başlamıştı. Çin kaynakları Amursana ve Abılay'ın arasında kan kardeşlik olduğunu ileri sürüyorsa da (PDZGEFL, zhengbian, juan 42 // TsİKH-1, 1989: 133, belge no. 74) Kazakların arasında Amursana'nın Abılay'ın damadı olduğuna dair efsaneler de vardır. Her ne olursa olsun Abılay Sultan'ın iki Oyrat noyanına verdiği destek resmî belgelerde mevcuttur.

1745 yılında Galdan Tseren'in ölümünden sonra Cungar Hanlığı'nda taht kavgaları baş göstermişti. Bu doğrultuda 1746'da babasının vasiyeti ile tahta çıkan ortanca oğlunun iktidarı uzun sürmemiş, 1749 yılında darbe sonucunda tahta Galdan Tseren'in büyük oğlu Lama Dorji çıkmıştır.¹ Ancak onun annesinin cariyeye olması sebebiyle bazı Oyrat noyanları hanlığını tanımak istemiyorlar, yerine küçük kardeşini tahta geçirmek istiyorlardı. Lama Dorji bunun önünü alarak kardeşini önce hapsetmiş, sonrasında öldürmüştür. Bunun üzerine Galdan Tseren'in yeğeni olan Amursana ve diğer bir taht adayı Davatsi isyan başlatmış, bu kavgalarda Orta Cüz boy reisleri, özellikle Abılay Sultan onları destekleyerek Cungarya'daki taht kavgalarına aktif bir şekilde müdahil olmaya başlamışlardır². İç savaşlarla boğuşan Cungar Hanlığı'nda patlak veren kargaşadan komşu devletlerin yanı sıra, Rus kaynaklarına göre Kazaklar da faydalanmak istiyorlardı. Kazaklar, Cungar yurtlarına sık sık saldırılar düzenliyorlar, insanlarını esir alıp, hayvanlarını yağmıyorlardı. 1745'te Çarlık Rusya'sının Orenburg valisi Neplyuyev Orta Cüz yöneticilerini Cungar yurtlarına saldırmamaları için ikna etmeye çalışıyordu. Elbette bu Cungarlara yardım etme isteğinden değil, Çarlık Rusya'sının iki göçebe devletin birleşerek Rusya'ya tehlike oluşturmasını istememesinden kaynaklanıyordu (Zlatkin, 1983: 285). Cungarya hanı Tsevan Dorji'nin (Aca Han) Küçük Cüz hanı Ebülhayır'ın Kalmuk eşinden olan kızıyla evlilik planları da gerçekleşmemişti. 1748'de babası Ebülhayır Han'ın öldürülmesinden sonra Küçük Cüz hanı olarak seçilen oğlu Nuralı Han 1749'da Cungarya'ya elçilik heyeti göndererek babasının vasiyetini yerine getirmek için bu evliliği onaylayacağını bildirdiyse de Cungar Hanlığı'nda başlayan iç karışıklık dolayısıyla bu müttefiklik gerçekleşmemiştir (Moiseyev, 1991: 191-198). 1749'da Tsevan Dorji'yi tahttan indirmeyi başaran ağabeyi Lama Dorji, Cungar Hanlığı tahtına geçmişti³. Lama Dorji iyi bir komutan olmasına rağmen ülkesini krizden çıkarmayı başaramamıştır. Onun kısa süreli iktidarında ülkenin iktisadi ve siyasi durumu daha da kötüye gitmiş, Qing Hanedanı Cungarya'daki karışıklığı fırsat bilerek ülkeyi ele geçirmek için kolları sıvamış, Cungarya sınırlarına asker yığmaya başlamıştır (Moiseyev, 1991: 204-205).

1751'de Lama Dorji'ye karşı taht kavgası veren Davatsi ve Amursana Noyan Orta Cüz topraklarına kaçmış, Abılay Sultan da onlardan desteğini esirgememiştir. 1752'de Orta Cüz Kazakları kurultay düzenlemiş, bazı boy reislerinin karşı çıkmalarına rağmen Lama Dorji'ye karşı savaşta bu iki noyana destek verme kararı almışlardır. Rus kaynaklarında Kazakların bu hareketi "ebedi düşmanlarını" zayıflatmak isteğinden dolayı olarak kaydedilmiştir (Levşin, 1832: 210). Hâlbuki Çarlık Rusya'sı bu sırada iki noyanı kendi tarafına çekmek için çeşitli entrikalar çeviriyordu. Yerel Rus idarecileri Kazaklara kaçak Cungar noyanlarını desteklemenin tehlikesinden dem vuruyorsa da Amursana ve Davatsi'yi, Abılay Sultan'ın başka planları olduğu konusunda ikna etmeye çalışıyorlardı (Moiseyev, 1991: 216-217). Lama Dorji'nin Abılay Sultan'a elçi göndererek Davatsi ve Amursana'yı kendisine teslim etme talepleri reddedilmiştir (Doğan, 2011: 71). Sonunda Lama Dorji'yi suikast yaparak öldürmeyi başaran Davatsi ve Amursana yine Abılay Sultan'ın yardımıyla Lama Dorji'nin destekçilerini de mağlup etmişlerdir (Zlatkin, 1983: 285-286). Böylece 1753'te Cungar Hanlığı tahtına Davatsi çıkmıştır, ancak Davatsi'nin tahta çıkması Cungarya'daki iç karışıklığı durduramamıştır. Neticede Davatsi'nin bazı noyanlar ve eski müttefiki Amursana ile arası bozulmuştur. Davatsi'nin verdiği sözleri yerine getirmediğini bahane eden Amursana bu sefer onunla kavgaya tutuşmuştur. Rus kaynaklarının

¹ Tsevan Rabdan'ın üç oğlu vardı. Büyük oğlu Lama Dorji babası vefat ettiği sırada on dokuz yaşındaydı. Ortanca oğlu Tsevan Dorji on üç, küçük oğlu Tsevan-Daşı yedi yaşlarında idiler. Babasının vasiyeti ile Tsevan Dorji, Aca Han unvanıyla 1746'da tahta çıkmıştır (Moiseyev, 1991: 175). Ancak Aca Han zalim ve pervasız olduğu kadar devlet işlerinde pek becerikli bir hükümdar değildi (MİKH, 1969: 426; Biçurin, 1854: 105). Dolayısıyla Oyrat kabile reislerinin büyük çoğunluğu onun iktidarından memnun değillerdi.

² Ağustos 1740'ta Orsk Kalesi'nde Orta Cüz hanı Ebülmambet ve Abılay Sultan Rusya'ya sadakat yemini etmişlerdi (KRO, 1961: 152). Burada Orta Cüz yöneticileri Rusya gibi güçlü bir devletin desteğini almayı, onunla ittifak kurmayı hedefliyorlardı, ancak çok geçmeden 1741'de Abılay Sultan, Cungar huntaycisi Galdan Tseren'e esir düşmüş, iki yıllık esaretten sonra ülkesine dönebilmişti. Onun Cungar noyanlarıyla, özellikle Amursana ile yakınlaşması bu sırada başlamıştır (Hafizova, 2019: 120).

³ Han tahtına çıktıktan sonra ismi ve unvanı Lama Erdene Batur Huntaycı şeklinde değiştirmiştir (Moiseyev, 1991: 203; AVPR, f. Zyungorskiye Dela, op. 113/1, 1751, d. 4, l. 17 ob. 21).

verdiği bilgilere göre, Amursana Cungarya toprakları ve halkının kendi idaresine verilmesini istemiş, ancak Davatsi bunu reddetmiştir (AVPR, Zyungorskiye Dela, op. 113/1, d. 2, l. 8 // Moiseyev, 1991: 224). Bu olayda da Kazakların aktif rol oynadığı görülmektedir. Amursana, Davatsi'yle savaşmak için Abılay Sultan'dan 4.000 at ve deve, 10.000 koyun istemiş, Abılay Sultan bu isteğini yerine getirmiştir. Karşılığında da Buhara halıları, silahlar ve Davatsi'nin yurdundan ele geçirilen esirleri almıştır. Amursana'nın Davatsi'nin karargahına saldırı düzenleme isteği de geri çevrilmemiştir (Zlatkin, 1983: 289; Doğan, 2011: 72). Bu süreçte Büyük ve Orta Cüz Kazakları Cungarya topraklarına sık sık saldırılar düzenliyorlar, bol ganimet ve esirlerle dönüyorlardı. 1755 yılındaki Kazak saldırılarından sonra Yemil Irmağı boyunda sadece yedi-sekiz bin Cungar ailesi kalmıştı. Amursana, Cungar Hanlığı tahtına çıkmak için Kazaklar dışında Qing Hanedanı'ndan da destek istemiştir ki onun bu hareketi Cungar Hanlığı'nın yok olmasının önünü açmıştır. Amursana, Qing sarayında çok iyi karşılanmış, ona *Qin Wang* unvanı¹ takdim edilerek gerekli destek sağlanacağı sözü verilmiştir (Zlatkin, 1983: 289). Davatsi de Qing hükümetine elçi göndererek dostluk ilişkileri teklif etmişti, ancak Qing hükümetinin amacı Cungar Hanlığı'nı tamamıyla yok etmek olduğundan tercihini Amursana'dan yana kullanmıştır. Muhtemelen Amursana yardım istemese bile Qing hükümeti Cungarya'ya askerî harekât düzenleyecekti. Nitekim 1754'te ülkedeki iç kargaşadan istifade saldırı planları yapılmaya başlanmıştı (PDZGEFL, zhengbian, juan 2 // TsıKH-1: 43-44, belge no. 2). Amursana'nın yardım istemesi sadece bu işgali hızlandırmıştır. Qing sarayının acele etmesinin bir sebebi de Davatsi ve Kazakların savaşının Kazakların lehine dönüşmesi ve Cungarya topraklarının onların eline geçmesinden endişe etmesiydi. Bundan dolayı imparator Amursana'yı beş-altın bin kişilik birlikle bir an önce sefere çıkması için acele ettiriyordu (PDZGEFL, zhengbian, juan 6 // TsıKH-1: 49-50, belge no. 7). Amursana'nın tarafını tutan ve Çin ordusuna katılan Cungar noyanları Abılay Sultan ve Amursana'nın dostluğundan bahsederek, askerî harekâtın başarıyla tamamlanıp, imparator Amursana'yı han ilan ettikten sonra Kazaklar ve Oyratların Cungarya topraklarında bir arada, barış içinde yaşayacaklarından bahsediyorlardı (PDZGEFL, zhengbian, juan 5 // TsıKH-1: 45, belge no. 5). Bu da Amursana ve destekçileri olan diğer Oyrat noyanlarının yardımları karşılığında Kazaklara da toprak vaat ettiklerini göstermektedir. Qing imparatoru bu planı "aptalca ve kabul edilemez" bulmuş ve General Ban Di'ye² Amursana'yı gizlice takip etmesini emretmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 5 // TsıKH-1: 45-46, belge no. 5). Böylece 1755 yılının başında Çin ordusu Cungarya topraklarını işgale başlamıştır. Qing hükümetinin Kazaklarla ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlaması işte bu döneme denk gelmektedir. General Ban Di'nin Şubat/Mart 1755 tarihli raporunda "Kazaklar daha önce İli Nehri'nin kuzey-batısında yaşıyorlardı. Sonrasında büyük çoğunluğu ırmağın kuzey-doğusuna kadar geldiler. Şimdi ise İrtiş Irmağı'nın kuzey kıyılarında Amursana'nın yurduyla komşu Kazak yurtları vardır," diye bildirilmiştir. İmparator Qianlong'un³ Ban Di'ye gönderdiği fermana ise "...Büyük iş (yani Cungarya'nın işgali) başarıyla tamamlandıktan sonra, Kazaklar sadakat bildirecek olurlarsa liderleri başkente imparatorun huzuruna getirilmeliler ve onlara hediyeler, unvanlar takdim edilmelidir. Onlar kendi yurtlarında yaşamaya devam edebilirler, (Cungarya'ya) göç etmelerine gerek yoktur. Bize tabi olmak istemiyorlarsa, askeri saldırı ile egemenlik altına almaya gerek yoktur..." diye yazılmıştır (PDZGEFL, zhengbian, juan 8 // TsıKH-1: 50-52, belge no. 8; Hafızova, Kıdırali, 2015: 98-99, belge no. 33). Bu fermana bakılırsa Qing hükümetinin ilk başta Kazaklarla savaşma gibi bir niyeti yoktu, ancak Kazakların Cungarya topraklarına yerleşmelerine sıcak bakılmıyordu. Nitekim sonraki dönemlerde de Kazaklarla ilgili politikasında Qing hükümetini çok rahatsız eden husus Kazakların Tarbagatay ve İli'ye yerleşmeye başlamaları olmuştur. Hâlbuki bu topraklar Kazakların eski yurtları idi ve Cungar istilası döneminde işgal edilmişti. Bununla birlikte Kazaklar ve diğer Türkistan halklarının Qing Hanedanı egemenliği altına girmelerini de istiyordu. Amursana Noyan da Qing imparatoruna kendisi Cungar tahtına çıktıktan sonra Kazak hanlarının Çin'e tabii olmalarını sağlayacağı konusunda vaatler veriyordu. Mayıs 1755 tarihli fermanında imparator Qianlong, General Ban Di'ye Kazaklara elçi göndermesini ve artık sınırda durumun değiştiğini haber vermesini yazmıştır. Ayrıca Kazakların keyfi olarak Cungar yurtlarına saldırılar yapmamalarını, sınırları geçmemelerini, bu fermana uymadıkları takdirde cezalandırılacakları" uyarısının iletmesini emretmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 11 // Hafızova, 2015: 102-103, belge no. 36). Bu fermanlardan

¹ Birinci dereceden beylik unvanıdır.

² Ban Di (?-1755), Moğol asıllı Qing komutanıdır.

³ Çin'deki Mançu Qing Hanedanı'nın dördüncü hükümdarıdır, 1735-1796 yılları arasında hüküm sürmüştür. Çok akıllı, kurnaz bir politikacı olduğu bilinen İmparator Qianlong'un döneminde Qing İmparatorluğu gücünün zirvesindeydi. Konfüçyüsçü olan bu imparatorun tüm politikası her şeyde Qing İmparatorluğu'nun üstünlüğü üzerine kurulmuştur.

Qing imparatorunun yeni işgal ettiği Cungarya topraklarını Kazakların ele geçireceğinden endişe ettiğini açıkça görebiliriz. Kazaklar ise, Cungar istilası döneminde kaybettikleri eski yurtlarını geri alma peşindeydiler.

Davatsi'nin Qing Hanedanı'na barış için gönderdiği elçilikler olumlu netice vermemiş, sonunda esir edilerek Pekin'e gönderilmiştir. 1755 yılının yazında Amursana'nın getirdiği Çin ordusu hiçbir dirençle karşılaşmadan Cungarya'yı tamamıyla işgal etmiştir. Böylece Qing hükümeti Orta Cüz sultanı Abılay'a imparatorun fermanınin gönderilmesini gerek görmüştür. Bu fermada Çin ordusunun Davatsi'yi mağlup etmesiyle Kazaklar ve Davatsi arasındaki savaşın bittiği hatırlatılmış ve "eğer Kazaklar tabi olmak istiyorlarsa zengin bir şekilde ödüllendirecekler, eğer bağımsız ulus olarak kalmayı tercih ediyorlarsa sınırlara dikkat edilmeli," deniliyordu (PDZGEFL, zhengbian, juan 12 // TsıKH-1: 60-61, belge no. 15). Yani Qing hükümeti Cungarya topraklarının artık Çin toprakları olduğuna dikkat çekiyor ve Kazaklara bu uyarıyı dikkate almadıkları takdirde askeri güce başvurulacağı konusunda gözdağı veriyordu. Kışın yaklaşmasıyla Qing hükümeti Cungarya'da az miktarda bir birlik bırakarak ordusunu bölgeden çıkarmış, ancak Amursana'nın Cungar Hanlığı tahtına geçme hayalleri gerçekleşmemişti. İmparator Qianlong'un planı Cungarya'yı dört Oyrat kabilesine (Çoros, Hoşut, Dörböt, Hoyt) göre dört bölgeye bölerek her birine ayrı han atamaktı. Bu şekilde Oyratların gücü bölünmüş olacaktı ve Qing İmparatorluğu'nun onları boyunduruk altına alması kolaylaşacak (Duman, 1966: 265), Amursana da sadece Hoytların hanı olarak atanacaktı. Hayalleri suya düşen Amursana'nın Qing hükümetine karşı tavrı değişmişti. Amursana, Kazaklara elçi gönderilmesi meselesinde çekimser davranmış, ilk önce kendisinin elçi göndermek istediğini bildirmiştir. Ban Di de Amursana'nın elçisi aracılığıyla Kazaklara gizli bilgiler göndereceğinden şüphelendiğinden Qing elçisi Shundena'yı Amursana'nın elçileriyle birlikte göndermiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 14 // TsıKH-1: 62, belge no. 17). Ayrıca bundan sonra imparatora Amursana'nın ihanet edebileceği konusunda sürekli gizli raporlar gönderiyordu. Bu raporları göz önünde bulundurarak imparator Ağustos 1755'te Amursana'nın acil olarak tutuklanması konusunda emirname göndermiştir. Bu meselede imparatorun acele etmesinin önemli sebeplerinden biri de Amursana, Abılay Sultan ve diğer Kazak boy reislerinin birleşme tehlikesi olduğuyula ilgili haberlerin çıkmasıydı (PDZGEFL, zhengbian, juan 15 // TsıKH-1: 64-65, belge no. 20). Bu sırada Amursana Çin ordusu karargâhını terk etmiş, kendi yurduna dönmüştü. Aynı dönemde (Eylül 1755) Amursana'nın Orta Cüz sultanı Abılay'a gönderdiği elçiyle birlikte Kazak elçisi Amir Batır, Ban Di'nin karargâhına gelmiş, Abılay Sultan'dan imparatora mektup getirmiş ve Amursana ile Pekin'e imparatorun huzuruna çıkmak istediğini bildirmiştir (Ejenhanulı, 2009: 22-29, belge no. 4). Bu sırada Amursana'nın Büyük Cüz'e gönderdiği elçiler de geri dönmüş, onlarla birlikte de gelen Kazak elçiler Töle Biy ve diğer Büyük Cüz yöneticilerinin gönderdiği mektubu getirmişlerdir. Büyük Cüz yöneticileri Taşkent'te Tsevan Rabdan döneminden beri var olan *akim* (*hakim*) ve *harhan* makamlarının lağvedilmesini istiyorlardı. Kazakların Taşkent'te kendi idarelerini sağlamlaştırmak istediklerinden şüphelenen Ban Di, imparatorun da talimatıyla bunu reddetmiş ve Kazak elçilerini hediyelerle ülkelerine geri göndermiştir (Ejenhanulı, 2009: 29-35, belge no. 5; PDZGEFL, zhengbian, juan 17// TsıKH-1: 70-71, belge no. 25). Abılay Sultan'ın elçisi Amir Batır'a ise Amursana'nın birkaç gün önce buradan ayrıldığı ve çok yakında geri döneceği konusunda yalanlar uydurmuş ise de sonunda hediyeler takdim ederek Amursana'nın yurduna göndermeye mecbur kalmıştır. Amursana'yı yakalamaya gönderilen ekibi de geri çağırılmış, ancak Amursana'nın nerede olduğunu tespit etmek için casuslar da göndermeyi ihmal etmemiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 16 // TsıKH-1: 68-69, belge no. 24). Ban Di'nin planı Amursana'nın Kazak elçilerle birlikte imparatorun huzuruna geldiği zaman Pekin'de tutuklanmasıydı. İmparatora yazdığı raporda Amursana cezalandırıldıktan sonra Kazak elçisine onun neden cezalandırıldığının anlatılmasını ve ülkesine geri gönderilmesini öneriyordu (Ejenhanulı, 2009: 27, belge no. 1). Ancak bu plandan bir şekilde haberdar olan Amursana, Kazak elçilerle Pekin'e giderken yarı yolda ortadan kaybolmuştu. Daha sonra Şubat 1756'da imparatora gönderdiği mektubunda Amursana, Ban Di ve diğer Oyrat komutan Saral'ı suçluyor, Ban Di'nin Lamaist tapınaklara saygısızlık ettiğini, Saral'ın ise kendisini dört Oyrat kabilesinin hanı ilan ettiğini, halkı yağmaladığını, kendisine cariyeye yapmak için kızlar seçtiğini ve bundan dolayı İli'de halkın ayaklandığını anlatıyordu. Ayrıca imparatorun huzuruna gelirken Urungu mevkiinde tutuklanacağını haber aldığı için kaçtığını, ancak isyan etme gibi bir niyetinin olmadığını bildiriyordu (PDZGEFL, zhengbian, juan 24 // TsıKH-1: 79-81, belge no. 34).

İlk başta Tarbagatay, sonrasında İli'de karargâh kuran Amursana bazı Oyrat boy reislerini kendi tarafına çekmiş, Qing Hanedanı'na karşı isyan başlatmıştır. Rus kaynaklarına göre Amursana, 1755 yılının sonu yahut 1756 yılının başında taraftarlarınca Cungarya'da han ilan edilmiştir (AVPR, f. Zyungorskiye Dela, 1755-1757, d. 4, l. 220-221). Havanın soğumaya başlamasından dolayı Qing ordusunun Cungarya'dan çekilmesiyle General Ban Di emrindeki az bir birlikle Eylül 1755'te ülkeden çıkmaya çalışırken isyancıların saldırısına uğramış, mağlup olunca esir düşmemek için intihar etmiştir (Biçurin, 1854: 117). İsyancılar Qing hükümetinin Cungarya topraklarında bıraktığı az sayıdaki askerleri yok etmişlerdir. Amursana'yı elinden kaçırdığına öfkelenen imparator komutanların hepsini başarısızlıklarından dolayı cezalandırmış, yeni komutanlar atayarak dağılan orduyu tekrar göreve çağırarak, Cungarya'ya yeni bir sefer emri vermiştir. Diğer Oyrat kabile liderlerinin isyana katılmalarını engellemek için de daha önceden planladığı gibi dört Oyrat kabile liderinin her birini han olarak atamıştır.

Ekim 1755'te Qing hükümeti Amursana'ya bir mektupla elçi göndermiştir. Qing hükümeti Amursana'yı imparatorun kendisine takdim ettiği unvanlar ve verdiği yardımları unutup başkaldırdığından dolayı kınıyor, geri dönüp teslim olursa hatalarının affedileceğini vaat ediyordu. Bununla birlikte Kazakların da Amursana'ya güvenmediğine dikkat çekerek onların topraklarına kaçmasının bir manası olmadığına inandırmaya çalışıyordu (PDZGEFL, zhengbian, juan 17 // TsİKH-1: 71-72, belge no. 26). Yeni atanan komutan Hadaha'ya da Abılay Sultan'a tekrar elçi göndermesi emredilmiştir. Elçiye verilen mektupta Abılay Sultan'a Amursana'nın isyan ettiği ve kaçtığı bildirilmiş, Kazak topraklarına geldiği takdirde Qing makamlarına teslim edilmesi talep edilmiştir. Bu talepler yerine getirilse zengin ödüller verileceği vaat edilmiş ve aksi takdirde ordu gönderileceği bildirilmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 18 // TsİKH-1: 72-73, belge no. 27).

Hadaha ve Dardana iki koldan Cungarya'nın altını üstüne getirmesine rağmen Amursana'yı yakalayamıyorlardı. O sırada Ban Di'nin Temmuz 1755'te Amursana'nın elçisiyle birlikte Abılay Sultan'ın huzuruna çıkması için Orta Cüz'e gönderdiği Çin elçisi Shundena, Orta Cüz sultanı Abılay ve kardeşi Hanbaba ile görüşmeler yaparak Kazak elçileriyle birlikte Amursana'nın isyan ettiğinden habersiz geri dönüş yolundaydı. Kasım 1755'te Boratala mevkiinde Amursana onları alıkoymuştur. Kazak elçiliğinin başında Abılay Sultan'ın kardeşi Jolbarıs vardı. Bir ay sonra Shundena'yı serbest bırakan Amursana, Kazak elçilerin Pekin'e gitmelerine izin vermemiştir. Ayrıca imparatora mektup yazarak dört Oyrat kabilesine kendisini han olarak atamasını istemiş, aksi takdirde her tarafta isyanlar başlayacağını bildirmiştir. Mektubunda "Şimdilerde Abılay ve başkaları benimle müttefik olacaklarına ve hiçbir koşulda sözlerinden dönmeyeceklerini söylediler," diye gözdağı veriyordu (PDZGEFL, zhengbian, juan 24 // TsİKH-1: 79-81, belge no. 34). Bununla birlikte Qing Hanedanı'na yaptığı hizmetlerini sıralayarak, Kazaklar, Kırgızlar, Uygurlar ve Taşkent'in Çin'e tabi olmasını sağlamayı planladığını tekrar hatırlatıyor, isyan etmek gibi bir niyetinin olmadığına inandırmaya çalışıyordu. Elçi Shundena'nın raporunda ise, Amursana'nın karargâhında durumun pekiyi olmadığı, en fazla 2.000 kişilik bir birliğinin olduğu ve onun Kazak topraklarına kaçabileceği bildirilmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 24 // TsİKH-1: 81-82, belge no. 35). Bundan sonra Qing hükümeti peş peşe elçilerle Abılay Sultan'a Amursana'nın teslim edilmesini talep eden mektuplar göndermeye başlamıştır. Ocak 1756'da Abılay Sultan'a gönderilen 30 kişilik Çin elçilik heyeti Amursana'nın yurdundan geçemediği için Rusya topraklarından Uryanhay (Tıva) üzerinden gitmeye çalışmış, ancak Rus makamlarının buna izin vermemesi üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır (AVPR, f. Zyungorskiye Dela, 1755-1757, d. 4, l. 169-170; Zlatkin, 1957: 99).

Çok geçmeden Amursana ve bazı Oyrat reisleri arasında anlaşmazlık çıkmış, onlar Amursana'yla çatışmaya girmişlerdir. Bu sefer Amursana yine Abılay Sultan'ın desteğine başvurmuş, Abılay Sultan 10.000 kişilik orduyla Cungarya'ya gelmiştir. Ancak durum pek değişmemiştir. Çin ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Amursana Kazak topraklarına kaçmıştır (Zlatkin, 1958: 303-304). Cungarya'da pek güçlü bir dirençle karşılaşmayan Çin ordusu ülkeyi işgale başlamıştır. Abılay Sultan'ın Amursana'yı desteklemesi Qing hükümetinin hiç hoşuna gitmemiştir. Böylece Amursana'yı yakalama bahanesiyle Kazak topraklarına ordu gönderilmiştir. Mayıs 1756 tarihli fermanında İmparator Qianlong, "Şimdi (Amursana) uzaklarda Kazak topraklarındadır. Onlara elçi göndererek teslim etmelerini talep edersek yerine getirip getirmeyecekleri malum değildir. Dolayısıyla (Kazakları) askeri güçle korkutmak lazım," diyordu (PDZGEFL, zhengbian, juan 27// TsİKH-1: 92, belge no. 45). Abılay Sultan'a üst üste mektuplar gönderen Qing hükümeti bir taraftan tehditlerini sürdürüyorsa da diğer taraftan Amursana'yı yakalayıp teslim ettiği takdirde bol hediyeler verileceğini de vaat ediyordu.

KAZAK-ÇİN SAVAŞLARI

Çin Ordusunun Orta Cüz'e Seferleri (1756-1757)

Artık Amursana'yı diplomatik yollarla yakalama umudunu kesen imparator Mayıs 1756'da Çin ordusunun harekete geçmesini emretmiştir. Böylece Orta Cüz'e Moğol asıllı komutanlar Dardana ve Hadaha komutasında toplam on bin kişilik iki ordu gönderilmiştir. Onların görevi Kazak topraklarında saklanan Amursana'yı yakalamaktı. İki ordu Orta Cüz topraklarına güneyden ve doğudan ilerliyordu. Dardana komutasındaki birlik Tarbagatay üzerinden, Hadaha komutasındaki birlik ise Tıva üzerinden İrtiş Irmağı'na doğru ilerliyordu. Bunların dışında Fu De ve Zhao Hui komutasındaki ordular Cungarya topraklarında isyancılarla mücadele ediyorlardı. Mayıs 1756'da Fu De'nin komutasındaki birlik birçok defa Kazak-Cungar birlikleriyle çatışmaya girmiştir. Onun raporuna göre, "Çin ordusu mevcudu bin civarında olan isyancılarla toplam on defa çatışmaya girmiş, yüz kadarı öldürülmüş ve iki Kazak esir alınmıştır" (PDZGEFL, zhengbian, juan 27 // TsİKH-1: 91, belge no. 44). Esirler Pekin'e gönderilmiş ve sorgulandıktan sonra salıverilmişlerdi. Hatta refakat etmek için yanlarına adamlar verilerek Abılay Sultan'a mektup gönderilmiştir. Mektupta bu çatışmalardan Orta Cüz Kazaklarının sorumlu tutulmayacağı, bu yüzden esirlerin cezalandırılmayıp salıverildiği belirtilmekle beraber Kazak boy reisleri ve Abılay Sultan'ın Amursana'nın oyunlarına gelmemeleri ve Çin ordusuna direnç göstermemeleri, Amursana'yı yakalayıp teslim etmeleri talep edilmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 27 // TsİKH-1: 95-96, belge no. 46). Esir düşen Kazaklardan birisinin Amursana'nın Büyük Cüz'e kaçmış olabileceğini söylemesi üzerine aynı manadaki mektup Büyük Cüz hanı Ebülfeyiz'e¹ de gönderilmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 27 // TsİKH-1: 101, belge no. 48). Haziran 1756'da Rus makamlarına gelen bilgilere göre, Amursana Orta Cüz topraklarında bulunuyordu. Aynı bilgiyi Rus tercüman temmuzda Küçük Cüz hanı Nuralı'yı ziyarete gelen Ebülfeyiz Sultan'ın ağzından duyduğunu bildirmiştir (AVPR, f. Zyungorskiye Dela, 1755-1757, d. 4, l. 317). Bu haberden sonra Rus makamları hemen Abılay Sultan'a ticarî meseleleri görüşme bahanesiyle elçi göndermişti. Rus elçisinin asıl görevi Rus himayesine girme teklifi edilen gizli mektubu Amursana'ya ulaştırmaktı. Rus makamlarının amacı elbette güney sınırlarını tehdit edecek olan Cungar Hanlığı'nı diriltmek değildi. Asıl amaç eski Cungarya topraklarının Qing İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesine, aynı zamanda Kazak sultanlarının da bundan istifade güçlenmesine engel olmaktı. Fakat Abılay Sultan'ın adamları Rus elçisinin Amursana ile görüşmesine izin vermemiştir (AVPR, f. Zyungorskiye Dela, 1755-1757, d. 4, l. 556-559).

Temmuz 1756'da Jarlı Irmağı² kıyısında Kazaklar Dardana'nın ordusuyla çatışmaya girmiştir. Dardana'nın raporuna göre, bu çatışmada Kazaklar yenilmiş, beş yüz yetmiş askerini kaybetmiş, on bir kişi esir düşmüştür. Aynı ayda gerçekleşen ikinci çatışmada da Kazaklar mağlup olmuşlardır. Burada da Kazak askerlerinin sayısı iki bin olarak gösterilmiş ve üç yüz kırk kişinin öldürüldüğü, on kişinin esir alındığı bildirilmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 31, l. 5-7//TsİKH-1: 109-110, belge no. 56). Hadaha ise, bin kişilik Kazak birliğiyle karşılaştığını ve bunları mağlup ettiğini, yüzden fazla kişiyi öldürerek beş kişiyi esir aldığını rapor etmiştir. Esirler kendilerinin Abılay Sultan'ın adamları olduklarını, Amursana ve Kojabergen Batır komutasındaki bin kişilik birliğin Çin ordusunun batı kanadıyla savaşmaya gittiğini söylemişlerdir. Ayrıca bazı boy reislerinin Amursana'yı teslim etmek istediklerini, ancak Abılay Sultan'ın buna karşı çıktığını da anlatmışlardır (PDZGEFL, zhengbian, juan 31 // TsİKH-1: 110-111, belge no. 57). Hadaha bundan sonra Abılay Sultan'a bağlı Bögenbay Batır'ın komuta ettiği birlikle çatışmaya girmiştir. Bu çatışmada Kazaklardan yirmi kişi öldürülmüş, bir kişi esir alınmıştır; kırktan fazla at ele geçirilmiştir. Esir düşenler Amursana'nın iki gün önce Batı ordusundan yenilerek Niyastu Dağı'na kaçtığını anlatınca Çin birlikleri oraya gitmişlerdir. Ancak Amursana'dan herhangi hiç bir iz bulanamamıştır. Amursana'yı aramaya devam eden Hadaha'nın birlikleri Soke mevkiinde başka bir iki yüz kişilik birlikle karşılaşmışlar, sekiz kişiyi öldürmüşlerdir. Raporlarda bu kişilerin Kazaklar olup olmadığına dair bir bilgi verilmemiştir. Böylece Hadaha'nın birlikleri 23 Ağustos'ta Batı orduyla birleşilmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 31, l. 14-15 // TsİKH-1: 111-112, belge no. 58). Rus kaynakları da Kazak birliklerinin bu çatışmalarda yenilgi aldıklarını doğrulamaktadır. Ağustos 1756'da Rus makamlarının talimatıyla Abılay Sultan'ı ziyarete gelen Başkurt boy reislerinden Abdullah Kaskinov, sultanın Çin birlikleriyle savaşmaya gittiğini öğrenmiştir. Abılay Sultan ekim ayının başında bu seferden döndüğünde askerlerinin yarısını kaybetmiş, kendisi de yaralanmıştı. Kaskinov'un verdiği malumata göre, Abılay

¹ Orta Cüz hanı Ebülmambet Han'ın evlatlığı (Barak Sultan'ın oğlu) Ebülfeyiz Sultan ile karıştırılmamalıdır.

² K. Hafizova bu ırmağı Ürjar Irmağı ile özdeşleştirmektedir (Hafizova, 2007: 25).

Sultan bu sefere dört yüz askerle çıkmıştı (MOTsA, 1989: 47). Muhtemelen diğer savaşçılar onlara dahil olan Oyratlardı. Yurduna döndükten sonra Amursana'yı yanına çağırarak Abılay Sultan ona altmış iyi at vererek tekrar Çin ordusuyla savaşmaya göndermiştir (AVPR, f. Zyungorskiye Dela, 1755-1757, d. 4, l. 556-559).

İki Çin ordusunun komutanları imparatora zafer raporları göndermeye devam ediyorlardı. Diğer taraftan esir düşen Kazaklar aracılığıyla Abılay Sultan'a sürekli mektuplar gönderiliyor, Amursana'nın Çin hükümetine teslim edilmesi için baskı yapılıyordu. Ancak komutanlar bireysel zaferlerine rağmen, ana görevlerini, yani Amursana Noyan ve Abılay Sultan'ı yakalama görevini yerine getirememişlerdi. Sonbaharın gelmesiyle Çin ordusu yiyecek temini konusunda sıkıntı çekmeye başlamış, araziye iyi bilmemeleri ve sert iklim koşulları da onları zorlamaya başlamıştı. Dardana ve Hadaha zor durumdaydı. Bu sırada, Halka Moğollarının ayaklanması baş göstermiştir. İmparator Qianlong, Kazak bozkırlarına ilerlemeyi durdurma ve orduyu Moğolistan'ın kuzeyine aktarma emri vermiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 30 // TsİKH-1: 104-105, belge no. 52). İmparatorun Abılay Sultan ve diğer Kazak kabile reislerine iletilmesini istediği fermanla "Çin ordusunun gelişi sadece hain Amursana'yı yakalamak içindi. Sizler direndiniz ve askerlerimiz karşı saldırıya geçerek zaferler kazandı. Şimdi hava soğuyor ve ordu geçici olarak geri çekiliyor, gelecek yıl yine gelecektir," diye yazıyordu (PDZGEFL, zhengbian, juan 32 // TsİKH-1: 121-123, belge no. 65). Abılay Sultan ise cevabında kendisinin de Amursana'yı aramakta olduğunu ve bu sırada Çin ordusunun saldırısına uğrayıp mağlup olduğunu bildiriyordu (PDZGEFL, zhengbian, juan 31 // TsİKH-1: 112-114, belge no. 59). Kendisi de yurdunu Rusya sınırlarına yakın mevkilere göç ettirmiştir. Rus kaynakları Orta Cüz'ün bazı kabilelerinin Rus sınır hattının içerisine alınması için dilekçe verdiklerini ve bunun senato tarafından onayladığını kaydetmiştir. Hatta bunu fırsat bilerek Orenburg makamlarına "tebaaları" olan Kazak topraklarına girdiklerinden dolayı Qing hükümetine protesto mektubu gönderilmesi talimatı verilmiştir (AVPR, f. 221, Kirgiz-Kaysatskiye Dela, 1757, d. 2, l. 131).

Her ne kadar saraya Kazakların büyük mağlubiyet aldıklarıyla ilgili raporlar gönderiliyorsa da imparator, Hadaha ve Dardana'nın faaliyetlerinden memnun kalmamış, onları inisiyatif almamakla suçlamış ve tüm unvanları alınarak mahkemede yargılanmalarına karar vermiştir. İmparatorun bu kararı savaşın Qing hükümeti için pek kazançlı olmadığını göstermektedir.

Qing imparatoru 1757 yılının ilkbaharında tekrar askerî harekâta başlamayı planlıyordu. Kasım 1756-Mart 1757 arasında askeri hazırlıklar yapılmış, Barköl Kalesi'ne askerler sevk edilmiş, yiyecek ve silah stoklanmış, hayvanlar getirilmiştir. Sefere çıkacak Çin ordusu için çeşitli milletlerden yedi binden fazla asker sevk edilmiştir (Hafızova, 2007: 32). Diğer taraftan diplomatik faaliyetlere de yoğunluk verilmişti. Kasım 1756'da yeni komutan Zhao Hui, imparatorun emriyle esir düşen Kazakları salıvermiştir. Esirlere refakatçiler verilmiş, yol masrafları karşılanmıştır. Kazak boy reislerine de ipek kumaşlardan hediyeler gönderilmiştir. Abılay Sultan ve akrabası Hanbaba'ya tekrar mektup gönderilerek "Büyük ordunun (yani Çin ordusu) bir hainin peşine düştüğü için Kazak topraklarına girdiği ve bu durumun Kazaklarla alakalı olmadığı bildirilmiştir. Bununla birlikte artık tüm Cungarya'nın Çin'in egemenliği altında olduğu hatırlatılmış ve her zamanki gibi Amursana'nın yakalanıp teslim edilmesi talep edilmiştir (PDZGEFL, zhengbian, juan 32 // TsİKH-1: 121-123, belge no. 65).

Abılay Sultan'ın talimatıyla Cungarya'ya dönen Amursana, Tarbagatay'a yerleşmiş, böylece 1757 yılının başlarında, Cungarya'nın her yerinde bireysel isyanlar başlamıştır. Amursana ile hareket eden isyancılar arasında Şeren Noyan ve bir zamanlar Galdan Tseren'e rehin olarak gönderilen ve *Tarhan* unvanı takdim edilen Kazak Sarı Noyan da vardı. Cungar ayaklanmaları Çin ordusunun Kazak topraklarına seferini geciktirmiş, ancak durduramamıştır. Bu esnada Amursana'nın birlikleri de sıkıntı çekiyordu, askerler arasında açlık ve salgın hastalık baş göstermişti. Bundan dolayı Amursana artık Rus hükümetinin desteğini almak için harekete geçmiş, 1757 yılının başında onun elçisi Öskemen Kalesi'ne gelerek Rus makamlarına Amursana'nın mektubunu iletmıştır. Amursana Rus hükümetinden eğer Oyratların hanı olarak tahta çıkması için yardım edilirse ve İrtiş Irmağı ve Zaysan Gölü arasında kendisine kale inşa edilirse Rusya tabiiyetini kabul edeceğini bildirmiştir. Rus hükümeti Amursana'nın şartlarını kabul etmediyse de kendisine bağlı halkı ile İdil Kalmuklarının yanına yerleşebileceğini bildirmiştir (AVPR, f. Zyungorskiye Dela, 1757, d. 6, l. 79-81).

Haziran 1757'de Çin ordusu üç grup halinde Orta Cüz topraklarına girmiştir. Zhao Hui'nin birlikleri Yemel Irmağını geçerek Tarbagatay'daki Sali mevkiine doğru ilerlemeye başlamıştı. 4 Haziran

1757'de Abılay Sultan da altı bin kişilik askeri kuvvetle Çin ordusuna karşı sefere çıkmış ise de üç Cüz'den toplanan askerlerinde ağız birliği olmadığından dolayı savaşı kazanacağından da emin değildi (MOTsA, 1989: 69). Temmuz 1757'de Ayagöz Irmağı civarında Çin birlikleri Orta Cüz hanı Ebülmambet'in evlatlığı Ebülfeyiz Sultan'ın iki yüz kişilik birliğiyle karşılaşmıştır. Karşılarında Çin askerleri olduğunu öğrenen Kazak askerleri çatışmayı durdurmuş ve kendilerinin Abılay Sultan'ın askerleri olduğunu, Cungar yurtlarına baskın yapmak ve Amursana'yı yakalamak için sefere çıktıklarını, onların Çin askerleri olduklarını bilmeden saldırıya geçtiklerini bildirmişlerdir (Kuznetsov, 1983: 22). Ebülfeyiz'in yönlendirmesiyle Çin elçisi Shundena, Abılay Sultan ile görüşmüştür (PDZGEFL, zhengbian, juan 42 // TsİKH-1: 129-130, belge no. 73). Shundena'nın bildirdiğine göre, Abılay Sultan artık kendisinin Çin'in tebaası olduğunu, geçen yıl Amursana'nın oyununa gelerek Çin ordusuna karşı düşmanlık faaliyetlerinde bulunduğunu söylemekle beraber artık Amursana'nın yakalanmasına yardım edeceğini bildirmiştir. Abılay Sultan'ı ziyaretinden sonra Rus sınırlarına giden Shundena, Amursana'nın elçisinin Rus makamlarına başvurduğunu ve onun St.-Peterburg'a gönderildiğini öğrenmiştir. Ayrıca Çin komutanlarının karargâhına gelen Kazaklardan Amursana'nın yirmi adamıyla Abılay Sultan ile görüşmeye geldiğini, ancak sonra ters giden bir şey olduğunu anladığı için gece yarısı kaçtığını öğrenmiştir. Aynı bilgiyi Çinli komutan Zhao Hui de rapor ediyordu, ancak Amursana ile kan kardeşlik antlaşması olduğundan dolayı Abılay Sultan'ın onu yakalayıp teslim edeceğinden de emin değildi (PDZGEFL, zhengbian, juan 42 // TsİKH-1: 133, belge no. 74).

Artık Kazaklardan etkili bir destek alamayan ve umutsuzluğa düşen Amursana, Rusya sınırındaki Semey (Semipalatinsk) Kalesi'ne gelmiştir. Bu sırada yanında sadece yüz askeri kalmıştı (Pastuhov, 2015: 29). Kale komutanı tarafından sıcak bir şekilde karşılanan Amursana, 30 Temmuz'da Yamışevo Kalesi'ne getirildiğinde çiçek hastalığına yakalandığı anlaşılmıştı. Aynı hastalıktan 15 Eylül 1757'de Tobolsk şehrinde öldüğünde otuz beş yaşındaydı.

Amursana'nın ölümünden sonra Cungarya'da bireysel isyanlar devam ettiyse de pek etkili olmamıştı. Çin ordusu isyan ocaklarını kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu bağlamda Kazaklarla arayı düzeltmeye çalışan Qing hükümeti diplomatik ve ticari ilişkileri güçlendirmeye çalışmıştır. Shundena'dan Kazaklardan çok sayıda at satın alınmasını organize etmesi istenmiş (Ejenhanuli, 2009: 32-35, belge no. 3), diğer taraftan Büyük Cüz topraklarına sefere de hazırlık yapılmıştır. Seferin başlama tarihi 1758 yılının Şubat-Mart ayları olarak planlanmıştı (Hafızova, 2007: 34).

Çin Ordusunun Büyük Cüz'e keşif seferi (1758)

Çin ordularının Kazak topraklarına seferleri Çin'in uzun vadede işgal politikasının bir parçasıydı. Qing hükümeti Amursana'nın ölümünden sonra da 1758'de Kazak topraklarına bu sefer Kazak Sarı Noyan ve diğer isyan liderlerini yakalama bahanesiyle sefer düzenlemiştir. Bu sırada Orta Cüz sultanı Abılay'ın yurdu Rusya kalelerine daha yakın olan Bayanavul mevkiinde bulunuyordu. Küçük Cüz ve Orta Cüz'ün bazı kabileleri Çarlık Rusya'sı himayesindeydiler. Büyük Cüz ise, eskiden Cungar işgali altındaydı ve Taşkent, Türkistan gibi şehirlerin hükümdarlarını Cungar huntaycısı tayin ediyordu. Cungar Hanlığı yıkılınca bu toprakları Qing İmparatorluğu tamamen kendi egemenliği altına almaya çalışıyordu. Böylece devletin sınırlarını batıya doğru daha fazla genişletmeyi umut ediyordu.

Mart 1758'de sefere çıkan Zhao Hui'nin birlikleri Nisan ayının sonunda Minbulak mevki civarlarında Küçük Cüz sultanı Yerali'nin (Küçük Cüz hanı Nurali'nin kardeşi) Kazak birliğiyle karşılaşmış ve onları karargâha getirmişlerdir. Zhao Hui, Yerali Sultan'a mektup göndererek görüşmek istediğini bildirmiş, Abılay Sultan'ın Çin'in tabiiyetine girdiğini hatırlatmayı da ihmal etmemiştir. Yerali Sultan ilk başta Çinli komutanın karargâhına gelmek istemediyse de sonunda bu teklifi kabul ederek burada esir değiş tokuşu yapmıştır. Bundan sonra yoluna devam eden Zhao Hui bazı Kırgız boylarının reisleriyle görüşmüş, Issıkgöl'e kadar gelmiştir. Aynı zamanda komutan Fu De yaklaşık 700 kişilik birliğiyle isyancı Kazak Sarı Noyan'ı arama bahanesiyle Çu ve Talas Irmakları bölgesini keşfe çıkmıştı. Ağustos ayının başında Büyük Cüz sınırına ulaşan Fu De, Mankent şehri yakınında kamp kurmuştur. Fu De'nin Taşkent'teki temsilcisi Mengulday, Büyük Cüz yöneticilerinin durumu, şehir beyleriyle ve kendi aralarındaki ilişkileri hakkında değerli bilgiler toplamıştır. Büyük Cüz'ün hanı Ebülfeyiz (belgede ismi Abilez şeklinde geçiyor) olmasına rağmen en nüfuzlu kişi Töle Biy idi, ancak Taşkent'te birkaç hükümdar vardı ve her biri kendi bölgelerinde hüküm sürüyordu. Bunlardan biri olan Turjan, Kazaklarla sürekli kavga halindeydi. Sorun ise, vergi ödenmediği için Taşkent'in su kanallarına giden suyun Kazaklar

tarafından kesilmesi idi. Mengulday bu sorunu çözmek için yirmi bir kişilik bir birlik gönderdiğinde Kazaklar ve Taşkentliler nehrin iki kıyısında birbirlerine ateş ediyorlardı. Bu meselenin çözülüp çözülmediği belli değildir. Çünkü onları barıştırmak için davet ettiği Fu De'nin karargâhına Töle Biy'nin elçileri gelmiş ise de Turjan'ın elçileri gelmemişlerdi. Büyük Cüz yöneticileri isyancı Kazak Sarı Noyan hakkında hiçbir şey bilmediklerini ifade etmişlerdir. Töle Biy ve diğer Büyük Cüz'ün nüfuzlu kişilerinden mektup getiren Kazak elçileri daha önce Davatsi ve General Ban Di'den talep ettikleri gibi Taşkent'teki Cungar idarî makamlarının lağvedilmesini istiyorlardı¹. Çinli komutanlar 1758 yılına kadar yerleşmiş olan gelenekleri ihlal etmenin imkânsız olduğu bahanesiyle Kazak yöneticilerinin talebine net bir cevap vermekten kaçınmışlardır. Çinli komutanlar bu meseleyi Büyük Cüz yöneticilerinin Qing hükümetinin Kaşgar'a² düzenleyeceği askerî harekâtlara yardım etmeleri için yem olarak kullanmaya çalışmışlardır. Büyük Cüz hanı Ebülfeyiz ve diğer yöneticiler Töle Biy'le istişare etmeden Çin komutanlarıyla müzakerelere başlamak istememişlerdi. Sonunda General Fu De, Töle Biy ve diğer Büyük Cüz yöneticilerini İmparator Qianlong'a mektup göndermeye ikna etmiştir. İmparatora gönderdiği mektubunda Töle Biy yaşının geçkin olduğunu ve Cungarları dize getiren muzaffer imparatora sadık kalacağına söz veriyordu. Bu mektubu imparatora ulaştırması için bir elçilik heyetini Fu De'nin ordusuyla birlikte Pekin'e göndermiştir. Heyetin başında Töle Biy'in oğlu Jolan vardı. Töle Biy'in mektubunda Kazakların bir kısmının kendisine bağlı olduğu, bir kısmını Abılay Sultan'ın yönettiği, kendisinin imparatora hizmet etmek ve Orta Cüz'le aynı şartlarda ilişki kurmak istediğini bildirmiştir (Hafızova, 2019: 75-76). Ancak mektupta doğrudan Çin'in tabiiyetini kabul edeceğine dair bir cümle yoktu.

Çin'in 1758'deki Büyük Cüz'e seferini genel olarak keşif seferi olarak nitelendirebiliriz. Çünkü Kazaklar ve Çin ordusu arasında herhangi bir çatışma yaşanmamış, Çinli komutanlar sadece Büyük Cüz liderlerini Çin'e elçilik heyeti göndermeye ikna etmek için çabalamışlardır.

SONUÇ

Çin kaynaklarında Çin ordularının Orta Cüz topraklarına girme sebebinin Amursana ve diğer isyancıları yakalamak olduğu bildirilmiş ise de bu sadece bir bahaneydi. Qing Hanedanı'nın asıl hedefi Moğolistan ve Cungarya'nın işgalinden sonra Kazakistan'ın güney ve güney-doğu topraklarını, hatta Sırderya boyundaki şehirleri işgal etmektir. Ancak Kazak topraklarına yapılan askeri harekâtların her iki taraftan da çok küçük kuvvetler tarafından gerçekleştirildiğini göz önünde bulundurursak Çin komutanlarının gururla rapor ettiği zaferlerin çok büyük çapta olmadığını görebiliriz. Bu belgelerde Kazak birliklerinin Çin ordusuna verdiği zararlardan bahsedilmemiştir. Qing hükümeti 1755-1756 yıllarında Cungarya ve Kazak Cüzlerine yapılan seferler için on yedi milyon liang gümüş para harcamıştır (Hafızova, 2007: 28). Yani, Qing Hanedanı'nın Kazak topraklarına seferleri istenen neticeleri vermemiştir. Kazak hanları ve sultanlarının Çin'in tabiiyetini kabul etmeleri de sadece sözde kalmıştır. Genelde bu da sınır ticaretlerinin gelişmesi, Tarbagatay ve İli'deki Kazak topraklarına geri yerleşebilmek için yapılan diplomasi taktiklerinden ibaretti. Ayrıca bu şekilde Çarlık Rusya'sına da gözdağı verilmiş oluyordu. Kazak Cüzleri hiçbir zaman Çin'e vergi ödememiş, Kazak topraklarında Çin idarî birimleri kurulmamıştır, ancak Kazak hanları ve sultanlarının Çin imparatoru ve idarî makamlarıyla diplomatik ve ticari ilişkileri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Çin imparatoru Kazak sultanlarına çeşitli unvanlar takdim etmeye devam etmiştir ki bu durum Çarlık Rusya'sını rahatsız ediyordu. Çin hükümeti için Kazak han ve sultanlarının elçilerinin imparatoru ziyaret etmeleri onları kendi tebaaları olarak görmeleri için yetiyordu. Kazak elçileri tarafından getirilen hediyeleri Çin hükümeti her zamanki politikasına uygun olarak "haraç" olarak kabul ediyordu. Yani Çin-Kazak ilişkilerinde Qing hükümeti kendisini egemen bir konuma yerleştirmiş olmasına rağmen Kazakların iç ve dış politikasına müdahale etme şansı olmamıştır. Sonraki dönemlerde Kazakların Tarbagatay ve İli'deki eski topraklarına yerleşmelerini engellemeye yönelik birtakım faaliyetler yaptıysa da bu politika pek başarılı olmamıştır.

¹ Galdan Tseren'in Kazak topraklarını işgal ettiği dönemde Taşkent vilayetinden vergi toplamak için birer *harhan* ve *bek* görevlendirilmişti. Kazaklar bu makamın feshedilmesini ve şehrin yönetimin tekrar kendilerine verilmesini istiyorlardı.

² Rus kaynaklarında Kaşgarya, Kitayskiy Turkestan gibi isimlerle adlandırılmış olan ve eski çağlardan itibaren Türkistan tarihinde önemli yer tutan ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Kaşgar bölgesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. K. Ercilasun, 2013.

KAYNAKÇA

Arhiv Vneşney Politiki Rossii (AVPR), Fond Zyungorskiye Dela, Fond Kirgiz-Kaysatskiye Dela.

Biçurin, N. Ya. (1854). *İstoriçeskoye Obozreniye Oyratov i Kalmykov s XV stoletiya do Nastoyaşçego Vremeni*, Tip. MVD, St.-Peterburg.

Biçurin, N. Ya. (2018). *Eskiçağlar ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan'ın Tasviri*, çev. G. Kara, Gece Akademisi, Ankara.

Doğan, O. (2011). "Abılay Han'ın Kazak Halkının Bağımsızlığı İçin Çin ve Çarlık Rusya Arasında Yürüttüğü Diplomatik İlişkiler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, sayı 192, s. 65-92.

Doğan, O. (2021). *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Duman, L. İ. (1966). "Zavoyevaniye Tsinskoy İmpariyey Djungarii i Vostoçnogo Turkestana", *Man'çjurskoye Vladyçestvo v Kitaye*, İzd. Nauka, Moskva.

Ejenhanulı, B. (2009). *Qazaq Handığı men Qing Patşalığının Sayasi-Diplomatiyalıq Qatınastarı Turalı Qıtay Muragat Qujattarı*, I. Tom, Daik-Press, Almatı.

Ercilasun, K. (2013). *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Grum-Grjımaylo, G. Ye. (1926). *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy Kray*, t. 3, vyp. 3, Moskva.

Hafızova, K. Ş. (2007). *Kazahskya Strategiya Tsinskoy İmperii*, İzd. Taimas, Almatı.

Hafızova, K. Ş. (2019). *Stepnyye Vlastiteli i İh Diplomatiya v XVIII-XIX Vekah*, KİSİ, Nursultan.

Hafızova, K. Ş., Kıdıralı, D. K. (2015). *Vostoçnaya Diplomatiya na Styke Tsivilizatsiy (konets XVI-70 Gody XIX vv.)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*, Gılım, Astana.

<https://www.kanripo.org/ed/KR2c0012/WYG/000#1a>

Karatayev, O. (2014). "Burut" Atalşının Tarihiy Jana Etnolingvistikalik Maanasi", *Agartuuçu, Jurnalist Jana Etnograf Amantur Seytalı Uulu Akmataliyev*, Bişkek, s. 108-118.

Kazahsko-Russkiye Otnoşeniya v XVI-XVIII vekah. Sbornik dokumentov i Materialov (KRO). (1961). Haz. F. N. Kireyev vd., İzd. AN KazSSR, Alma-ata.

Kuznetsov, V. S. (1983). *Tsinskaya İmpiriya na Rubejah Tsentral'noy Azii: Vtoraya polovina XVIII-Prevaya Polovina XIX v.*, Nauka, Novosibirsk.

Levşin, A. İ. (1832). *Opisaniye Kirgiz-Kazaç'ih İli Kirgiz-Kaysatskih Ord i Stepey*, t. III, Tip. Karla Kraya, St.-Peterburg.

Moiseyev, V. A. (1991). *Djungarskoye Hanstvo i Kazahi XVII-XVIII vv.*, İzd. Gılım, Alma-ata.

Molla Abdülalim. (1969). *İslam-name. Materialy po İstorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII Vekov (MİKH)*, red. S. İbragimov vd, İzd. AN KazSSR, Alma-ata.

MOTsA (1989). *Mejdunarodnyye Otnoşeniya v Tsentral'noy Azii. XVII-XVIII vv. Dokumenty i Materialy*, haz. B. P. Gureviç, V. A. Moiseyev, t. 2, Nauka, Moskva.

Pastuhov, A. M. (2015). "Tsinskiye Voyska v Kampaniyah 1756-1757 gg. Protiv Kazahov Srednego Djuza", *Sbornik Konferentsii Posvyaşçennogo 550-Letiya Kazahskogo Hanstva*, Kokşetau, s. 22-44.

Pingding Zhunga'er Fanglüe (PDZGEFL), zhengbian.

<https://www.kanripo.org/ed/KR2c0012/WYG/000#1a>

Sadvakasov, G. S. (1994). *Kitayskiye Dokumenty i Materialy po İstorii Vostoçnogo Turkestana, Sredney Azii i Kazahstana XVI-XIX vv.*, red. G. S. Sadvakasov, Gılım, Almatı.

TsİKH-1 (1989). *Tsinskaya İmperiya i Kazahskiye Hanstva. Vtoraya Polovina XVIII-Pervaya Tret' XIX vv.*, t. 1, haz. K. Ş. Hafızova, V. A. Moiseyev, İzd. Nauka KazSSR, Alma-Ata.

Zlatkin, İ. Ya. (1957). *Oçerki Novoy i Noveyşey İstorii Mongolii*, İzd. Vostoçnaya Literatura, Moskva.

Zlatkin, İ. Ya. (1958). "Russkiye Arhivnyye Materialy ob Amursane", *Filologiya i İstoriya Mongol'skih Narodov*, Moskva.

Zlatkin, İ. Ya. (1983). *İstoriya Djungarskogo Hanstva. 1635-1758*, İzd. Nauka, Moskva.